

УДК 37.015.3 - 376.352: 217

Кобильченко Вадим

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями зору
E-mail: vadimvk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7717-5090

Kobylchenko Vadym

Doctor in Psychology, Senior Researcher,
Chief researcher,
Head of the department of education of children with visual impairments

Омельченко Ірина

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
E-mail: iraomel210781@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2021-7453
researcher id.com/rid/O-7960-2016

Omelchenko Iryna

Doctor in Psychology, Senior Researcher,
Senior Researcher
Department of Psychological and Pedagogical Support for Children with Special Needs

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
вул. М. Берлінського 9, м. Київ,
04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
9, M. Berlinskoho St., Kyiv,
04060, Ukraine

**ПРЕДМЕТ І МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В СВІТЛІ
СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГЕМ**

**SUBJECT AND INTERDISCIPLINE RELATIONS OF SPECIAL PSYCHOLOGY IN THE
LIGHT OF MODERN METHODOLOGISTS**

Анотація. Метою статті є уточнення предмету спеціальної психології в світлі сучасних методологем. Були використані теоретичні методи: логіко-семантичний і структурно-логічний методи для визначення предмету спеціальної психології, її міжпредметних зв'язків

та категоріального апарату. Спеціальна психологія, вивчаючи закономірності нетипового розвитку, дозволяє більш повно і точно визначити закономірності та норми функціонування та розвитку психіки дитини, що свідчить про двосторонні взаємозв'язки між спеціальною психологією та іншими сферами психологічних знань. Одним із основних завдань, які вирішує спеціальна психологія, є завдання соціалізації дитини з відхиленнями в психофізичному розвитку в суспільстві. Це робить зв'язок спеціальної психології із соціальною психологією усе більш актуальним. У рамках спеціальної психології робиться спроба порівняти різні параметри патогенних станів з різними аспектами порушення процесу психосоціального розвитку. Якщо психологія розвитку досліджує, яким є цей процес, то спеціальна психологія відповідає на питання, як розвиток може відбуватися в інших (несприятливих) умовах, що значно розширює наше розуміння онтогенезу та дизонтогенезу. Донедавна в емпіричних дослідженнях в області спеціальної психології пріоритет віддавався вивченню особливостей психіки, а цілісний розвиток, становлення й формування особистості людини з тими або іншими психофізичними порушеннями переважно залишалось без уваги. Несприятливі фактори самі по собі не завжди є фатальними для розвитку особистості. В остаточному підсумку, багато чого буде визначатися сполученням різноманітних суб'єктивних характеристик особистості, які опосередковують їхній вплив. Саме тому несприятливі фактори для різних людей можуть мати різні наслідки. Несприятлива ситуація стає патогенною, здатною спровокувати ті або інші відхилення в розвитку, якщо сила її впливу перевищує можливості адаптаційного потенціалу особистості й стійко змінює характеристики її актуального функціонування, що в кінцевому результаті змінює темп її вікового розвитку, сповільнюючи його. Встановлено, що депривація може розглядатися в якості тієї глобальної психологічної першопричини деформації особистості, яка обмежує або позбавляє особистість задоволення тієї або іншої актуальної потреби, що слугує джерелом її активності й розвитку. Доведено, що предметом спеціальної психології, як самостійної наукової галузі, має стати психологія депривованої особистості дітей та дорослих, зокрема їхній особистісний потенціал, який є джерелом позитивних особистісних змін навіть в умовах тривалої поліфакторної депривації базових особистісних потреб.

***Ключові слова:** спеціальна психологія, предмет і міжпредметні зв'язки, методологеми психології.*

Abstract. The purpose of the article is to clarify the subject of special psychology in the light of modern methodologists. Theoretical methods were used: logical-semantic and structural-logical methods to determine the subject of special psychology, its interdisciplinary links and categorical apparatus. Special psychology, studying the patterns of atypical development, allows a more comprehensive and accurate definition of patterns and norms of functioning and development of the child's psyche, which indicates a two-way relationship between special psychology and other areas of psychological knowledge. One of the main tasks solved by special psychology is the task of socialization of a child with abnormalities in psychophysical development in society. This makes the connection between special psychology and social psychology more and more relevant. Within the framework of special psychology, an attempt is made to compare different parameters of pathogenic conditions with different aspects of the violation of the process of psychosocial development. If the psychology of development investigates what this process is like, then special psychology answers the question of how development can take place in other (unfavorable) conditions, which significantly expands our understanding of ontogenesis and dysontogenesis. Until recently, in empirical research in the field of special psychology, priority was given to the study of the peculiarities of the psyche, and the holistic development, formation and formation of a person with certain psychophysical disorders was largely ignored. Adverse factors alone are not always fatal to personality development. Ultimately, much will be determined by a combination of various

subjective characteristics of the individual that mediate their influence. That is why adverse factors for different people can have different consequences. An unfavorable situation becomes pathogenic, capable of provoking certain deviations in development, if the force of its influence exceeds the adaptive potential of the individual and steadily changes the characteristics of its actual functioning, which ultimately changes the pace of its age development, slowing it down. It is established that deprivation can be considered as the global psychological root cause of personality deformation, which limits or deprives the individual of the satisfaction of a particular urgent need, which serves as a source of its activity and development. It is proved that the subject of special psychology, as an independent scientific field, should be the psychology of deprived children and adults, in particular their personal potential, which is a source of positive personal changes even in long-term multifactor deprivation of basic personal needs.

Key words: special psychology, subject and interdisciplinary connections, methodologies of psychology.

Актуальність дослідження. Слід зазначити, що будь-яка наука завжди прагне розкрити й відтворити найбільш загальні закони свого предмета. Хоча сам термін «спеціальна психологія» міцно вкоренився в сфері професійного спілкування й давно знайшов своє віддзеркалення в більшості сучасних словників, однак, як зазначає Сорокін, 2003, цей термін не виглядає цілком задовільним з погляду академічного підходу, оскільки він не розкриває своєрідності предметного змісту даного наукового напрямку.

Вивчення ізольованого об'єкта є абстракція (Сорокін, 2003). У реальності кожен об'єкт включений у різноманітні зв'язки й відносини. Виявлення характеру цих відносин розширює уявлення про властивості об'єкта. У науковій практиці досить часто складаються ситуації, коли кілька наук вивчають той самий предмет, але «під різними кутами зору», різними методами, користуючись власними категоріальними апаратами. Погляд на той самий об'єкт із різних точок зору може формувати часом дуже несхожі картини, кожна з яких буде і правильною й однобічною одночасно, але при цьому відтворюються різноманітні його зв'язки й відносини. Таким чином, збагачення знань лежить на шляху наукової інтеграції, встановленні тісних контактів між дисциплінами. Спеціальна психологія володіє великими міжпредметними зв'язками, які мають виразну тенденцію до подальшого росту.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Спеціальна психологія історично формувалася в процесі безперервної взаємодії з іншими науками, як напрямок психологічної науки й практики, Спеціальна психологія, яка натепер інтенсивно розвивається - та царина, яка знаходиться на перетині природничих і гуманітарних наук.

Зауважимо, що натепер у сучасній європейській традиції термін «спеціальна психологія» взагалі рідко вживаний. Дана дисципліна найчастіше розглядається як окремий розділ клінічної психології й визначається як аномальна психологія (*abnormal child psychology*). Можна припустити, що термінологічна колізія є не що інше, як досить своєрідне й не усвідомлюване відбиття проблеми визначення предмета даної наукової дисципліни.

Як зауважує ряд дослідників (Слепович, & Поляков, 2012), деяка відособленість спеціальної психології від клінічної або медичної також є не випадковою й указує на специфіку предметної області досліджень.

Відсутність чітких уявлень про єдиний предмет дослідження веде до того, що він частково або повністю потрапляє в сферу дослідницької активності інших наук. Це, безумовно, збіднює зміст самої спеціальної психології й, зайвий раз, підкреслює розмитість границь її предметного змісту. Більше того, це впливає на розвиток, здавалося б, незалежних розділів даної дисципліни. Тенденція до інтегрованого бачення предметного змісту голосно заявила про себе в останні два десятиліття у зв'язку з ростом різноманіття описуваних варіантів атипового розвитку і появи нових дисциплін спеціальної психології.

Крім сказаного варто особливо підкреслити й те, що коло негативних факторів розвитку, описуваних різними науками, постійно розширюється, що, у свою чергу, приводить до відповідного ускладнення предметного змісту спеціальної психології. Щораз їй доводиться зіставляти характеристики патогенних умов зі змінами в параметрах процесу психосоціального розвитку, виділяючи найбільш типові серед них.

Випадки патології дають унікальну можливість перевірити ступінь універсальності законів, відкритих й описаних раніше (Сорокін, 2003). Це особливо важливо, якщо врахувати, що структура психіки не може бути реально розкладена на складові її компонента, це можливо лише теоретично. І в цьому змісті значення клініко-психологічних досліджень унікально: часом той або інший закон виявляє себе лише тоді, коли він порушується, що дає можливість його описати й вивчити. Не випадково практично всі великі представники психологічної науки приділяли значну увагу клінічному матеріалу.

Тісні зв'язки також існують між спеціальною й медичною або клінічною психологією. На початкових етапах становлення їхній предметний зміст не завжди був чітко розмежований. Це зумовлено тим, що на початку ХХ ст. вони становили єдину наукову дисципліну, що іноді позначалась терміном «патологічна психологія». Деякі автори й сьогодні ототожнюють їх. Подібна точка зору не цілком вірна, хоча між спеціальною й медичною психологією й до сьогодні існує багато спільного. Основною проблемою медичної психології є питання про вплив того або іншого захворювання на функціонування психіки, так само як і визначення ролі психіки в процесі лікування захворювань. Істотна відмінність полягає у тім, стверджує В. Сорокін, що медична психологія розглядає людину в клінічному контексті, у процесі лікування. У спеціальній психології інший контекст — соціальний, тобто навчання, виховання, професійне самовизначення. Різні контексти пов'язані з різною спрямованістю використання психологічних знань. Медична психологія обслуговує сферу охорони здоров'я, спеціальна - сферу спеціальної освіти.

Оскільки спеціальна психологія займається вивченням закономірностей розвитку й функціонування психіки в людей в умовах депривації у зв'язку з органічним або функціональним дефектом (нервової системи, органів сприймання й т.ін.), це вказує на зв'язок спеціальної психології із психо- і

нейрофізіологією (Слепович, & Поляков, 2012). Крім того, зазначають автори, спеціальна психологія, будучи однією з галузей психології, одночасно входить у структуру цілісного знання про дітей з відхиленнями в психофізичному розвитку, що називається дефектологією. Спеціальна психологія в полі дефектології займає місце, яке, з одного боку, граничить із психіатрією, а з іншого боку - з корекційною педагогікою. Зв'язок спеціальної психології з корекційною педагогікою здійснюється через психологічне обґрунтування методів, способів, прийомів, умов корекційної роботи з дітьми, що мають відхилення у психофізичному розвитку. Оскільки дитяча психіатрія не має у своєму розпорядженні власного інструментарію для діагностики й корекції легких відхилень у розвитку таких дітей, то спеціальна психологія надає такий інструментарій. Однак не можна не згадати про величезні складності, що виникають через принципове розходження методологічних апаратів, а отже, й інтерпретаційних схем, «мов» спеціальної психології та дитячої психіатрії. При певному спрощенні, вважають вказані автори, спеціальну психологію можна розглядати як дитячу патопсихологію, що входить у структуру медичної (клінічної) психології. Слід зазначити й зв'язок спеціальної психології з нейропсихологією, що допомагає за психологічною картиною порушення виявити його локалізацію в корі головного мозку, а також розробити методи корекції й компенсації дефекту.

Важливо чітко відмежувати спеціальну психологію від близьких до неї патопсихології й клінічної психології (Лубовський, 2005). Патопсихологія вивчає зміни психічної діяльності при патологічних станах мозку, викликаних психічними або соматичними захворюваннями. У деяких випадках особи з недоліками розвитку можуть ставати й об'єктами патопсихології. Так, наприклад, при розумовій відсталості несприятливі умови можуть викликати психотичні прояви. Клінічна психологія, як і патопсихологія, має справу із психологічною проблематикою, яка пов'язана з поточними захворюваннями.

Вона займається психологічними аспектами профілактики захворювань, діагностикою психічних хвороб і викликаних соматичними захворюваннями патологічних змін психіки, психологічною корекцією, що сприяє одужанню, психологічними аспектами роботи медичного персоналу, питаннями експертизи й соціально-трудової реабілітації хворих. Особливо тісні зв'язки у спеціальній психології встановлюються з одним із найбільш розроблених розділів медичної психології — нейропсихологією. Остання займається вивченням порушень вищих психічних функцій при локальних ураженнях мозку. Як відомо, для багатьох дітей з відхиленнями в розвитку характерна наявність резидуальних органічних патологій мозку. Саме тому, використання основних принципів і методів нейропсихології при вивченні цих дітей виявилось досить продуктивним і перспективним.

Спеціальна психологія також контактує з рядом клініко-біологічних наук: нейрофізіологією, невропатологією, дитячою психіатрією, офтальмологією, отоларингологією, медичною генетикою і т.д. Знання про структурно-функціональні основи організації психічної діяльності поглиблюють уявлення про природу порушень психічного розвитку. Численні психічні й нервові захворювання, як і захворювання органів зору, слуху й мовного апарату можуть стати причинами відхилень у розвитку. Саме тому, зазначає В.Сорокін, клінічні відомості з перерахованих дисциплін такі важливі для побудови теорії спеціальної психології.

Існуючий на сьогодні великий науковий контекст спеціальної психології свідчить про надзвичайну складність її предмета, дослідження якого може мати не тільки практичне, але й фундаментальне теоретичне значення. З методологічної точки зору питання предметного змісту для будь-якої науки є кардинальним, насамперед тому, що задає межі галузевої дослідницької діяльності й визначає характер взаємин з іншими дисциплінами. Разом з тим, процес наукового пізнання у свою чергу впливає на зміну уявлень про предмет

вивчення, то розширюючи, то звужуючи його границі. Проте, конструювання предмета науки повинне бути таким, щоб він міг об'єднати різноманітні аспекти й одночасно задати деякі рамки, границі свого змісту.

Так, будучи частиною психологічної науки, спеціальна психологія насамперед і найтісніше пов'язана з іншими її галузями, особливо із загальною, віковою і педагогічною. Знання, накопичені ними, виступають й дотепер як теоретична база для спеціальної психології, тому що розвиток психіки в умовах сенсорних, мовних, рухових та інших порушень підкоряється загальним законам генези й функціонування свідомості. З іншого боку, загальнопсихологічні уявлення істотно збагачуються за рахунок клініко-психологічних досліджень, проведених у межах спеціальної психології. Багато закономірностей у нормі легко можуть вислизнути від погляду дослідника або вкрай важкі для вивчення в штучних умовах.

Мета статті. Метою даної статті є визначення предмету спеціальної психології в світлі сучасних методологем.

Методи дослідження. Теоретичні методи: логіко-семантичний і структурно-логічний методи для визначення предмету спеціальної психології, її міжпредметних зв'язків та категоріального апарату.

Результати дослідження. Основні теоретичні положення завжди зафіксовані в категоріальному апараті й наукових принципах. На сьогодні категоріальний апарат спеціальної психології являє собою систему понять, що відтворюють різні сторони досліджуваного наукою об'єкта (Сорокін, 2003).

Одним із центральних у категоріальному апараті спеціальної психології є поняття «вищі психічні функції», уведене Л. Виготським. Воно виступає ключовим, оскільки завдяки його використанню вдається найбільше повно охарактеризувати різноманітні феномени порушеного розвитку і їхню структуру. Самі вищі психічні функції являють собою складні системні утворення, що характеризуються прижиттєвим формуванням, опосередкованим

будовою й довільним способом регуляції. У силу цього вони мають високий ступінь пластичності за рахунок взаємозамінності елементів, що входять до їхнього складу. Незмінними залишаються мета (завдання) і кінцевий результат. Засоби досягнення поставленої мети можуть бути варіативними. Пластичність вищих психічних функцій, як одна з їхніх властивостей, лежить в основі компенсаторних процесів, відновлення порушених або втрачених функцій шляхом внутрішньої перебудови.

У використовуваних спеціальною психологією категоріях В. Сорокін, 2003, виділяє такі дві групи. Перша з них - це загальні психологічні поняття, що відображають споріднення даної дисципліни із психологічною наукою в цілому. У цю групу входять такі поняття, як «психічна діяльність», «свідомість», «особистість», «мотив», «значеннева сфера», «образ», «значення», «операція», «інтеріоризація», «мовне опосередкування» і багато інших.

Відповідно, як зазначає О. Слепович та інші автори, спеціальна психологія тісно зв'язана з наступними галузями психології: загальною психологією, психологією розвитку, педагогічною психологією, соціальною психологією. Зв'язок спеціальної психології із загальною психологією обумовлений тим, що остання розробляє понятійний апарат, досліджує закономірності й механізми функціонування психіки людини, які лежать в основі вивчення дитини, яка має відхилення в психофізичному розвитку. Знання феноменології й закономірностей вікових змін психіки дитини, що становлять предмет психології розвитку, дає спеціальній психології, по-перше, методи вивчення вікової динаміки дитини з порушеннями в розвитку, по-друге, уявлення про норми розвитку дитини на кожному етапі її життя, що виступає еталоном при виявленні особливостей розвитку дитини з порушеннями в розвитку, по-третє, характеристику механізмів онтогенезу психіки (або окремих психічних функцій, особистості) дитини, що визначають принципи побудови

психокорекційних програм. Спеціальна психологія, вивчаючи закономірності атипового розвитку, дозволяє більш об'ємно й точно визначити закономірності й норми функціонування та розвитку психіки дитини, що вказує на двосторонній зв'язок між спеціальною психологією та іншими галузями психологічного знання. Оскільки спеціальна психологія займається активною розробкою психокорекційних програм, створює моделі навчання й виховання дітей з різними видами атипового розвитку, то більш ніж очевидним є її зв'язок з педагогічною психологією. Педагогічна психологія допомагає також готувати фахівців в області спеціальної психології. Одним із основних завдань, які вирішує спеціальна психологія, є завдання соціалізації дитини з відхиленнями в психофізичному розвитку в суспільстві. Це робить зв'язок спеціальної психології із соціальною психологією усе більш актуальним.

Друга група становить клас спеціально-психологічних категорій або термінів із суміжних дисциплін. До них В. Сорокін відносить: «дизонтогенез», «системні відхилення», «ретардація», «компенсація», «корекція», «реабілітація», «інтеграція», «асинхронія», «регрес», «депривація» і т.д.

Інші дослідники (Прилепко, & Козловська, 2008), до понятійно-категоріального апарату спеціальної психології відносять практично ті самі поняття, що й В. Сорокін, але додають до них слово «психологічна»: «психологічна реабілітація», «психологічна компенсація», «психологічна реабілітація», «психологічна адаптація». До понятійно-категоріального апарату вони включають ще й такі поняття як «діти з відхиленням у розвитку», «психопрофілактика», «психодіагностика», «психокорекція».

Відомо, що загальне уявлення про предмет спеціальної психології пов'язане із процесом вивчення закономірностей розвитку, що відхиляється від норми.

Так, за визначенням Шаповал, 2005, предметом спеціальної психології є закономірності розвитку й функціонування психіки дітей і дорослих із психічними й фізичними недоліками або дефектами.

Ю. Прилепко і Г. Козловська в якості предмета спеціальної психології бачать закономірності розвитку й прояву психіки різних груп людей із проблемами в розвитку.

На думку українських вчених (Синьов, Матвеева, & Хохліна, 2008). предметом спеціальної психології є всі психічні явища, а саме: пізнавальні та емоційно-вольові психічні процеси, психічні стани та психічні властивості, які виявляються у різних формах активності людини — діяльності, спілкуванні, поведінці. Слід зазначити, що спеціальна психологія вивчає не самі феномени порушеного розвитку. Вона досліджує особливості розвитку психіки в несприятливих (патогенних) умовах. Тобто спеціальну психологію цікавить, як відбувається процес психічного розвитку в різноманітних патогенних ситуаціях. Несприятлива ситуація розглядається як патогенна, коли вона провокує ті чи інші відхилення в розвитку, якщо сила її дії перевищує компенсаторні можливості індивіда й, відносно стійко, змінює характеристики актуального функціонування психіки в параметрах точності, повноти та швидкості відображувальних і регуляційних функцій і, в результаті, змінює темп їх вікового розвитку.

Ми в цілому поділяємо думку В. Сорокіна про те, що спеціальна психологія вивчає процес розвитку, що протікає в ускладнених умовах, які самі по собі не можуть змінити його сутності й спрямованості, але надають йому певну специфіку у формі особливого способу реалізації. Він відзначає, що багато галузей психологічного знання вивчають свій предмет саме з погляду «умов». У межах спеціальної психології реалізується спроба зіставити різні параметри патогенних умов з різними сторонами порушення процесу психосоціального розвитку. Якщо психологія розвитку досліджує, яким буває

цей процес, то спеціальна психологія відповідає на запитання, як розвиток може проходити в інших (несприятливих) умовах, що істотно в цілому розширює наші уявлення про онтогенез і дизонтогенез.

Як зазначалось нами, ще донедавна в емпіричних дослідженнях в області спеціальної психології пріоритет віддавався вивченню особливостей психіки, а цілісний розвиток, становлення й формування особистості людини з тими або іншими психофізичними порушеннями переважно залишалось без уваги.

Отже, у спеціальній психології довгий час основна увага приділялася вивченню переважно пізнавальних процесів. Однак, в міру зростаючого усвідомлення значимості проблем трудової адаптації й соціальної інтеграції інвалідів усе більше актуалізувався інтерес до питань своєрідності формування особистості при різних відхиленнях у розвитку (Сорокін, & Кокоренко, 2003).

Виготський, 1983, ідеї якого в наш час по-новому переосмислюються, наполегливо доводив у своїх працях, що будь-який дефект, створюючи відхилення від стійкого біологічного типу людини, викликає випадіння окремих функцій, більш або менш суттєву перебудову усього розвитку на нових засадах, за новим типом, - і тим самим порушує нормальний перебіг процесу вродження дитини в культуру. Він зауважував, що «фактичний дефект реалізується як соціальний вивих», оскільки він ставить свого носія на певну ускладнену соціальну позицію. А почуття малоцінності, невпевненість і слабкість виникають як результат оцінки цієї позиції.

Схожої думки притримуються й сучасні дослідники В. Сорокін і В. Кокоренко, які зазначають, що особистісні зміни виникають не прямо під впливом порушення якоїсь конкретної функції, тому що самі функції безособові. Особистість не зводиться до своїх природних передумов, у тому числі й до окремих функцій. Особистість формується в процесі включення людини в систему суспільних відносин. Та або інша патологія утруднює, насамперед, процес вродження в цю систему, змінює характер самих цих

відносин як вибіркового зв'язку людини зі світом й, насамперед, зі світом культури. І тільки через порушення цих зв'язків, тобто опосередковано, недоліки окремої функції здатні вплинути на процес формування особистості.

Ми цілком поділяємо даний підхід, оскільки дійсно при випадінні або редукованості певних функцій (не тільки психічних, а й соціальних) внаслідок дефекту неодмінно порушується не тільки психічний, а й соціальний розвиток дитини, помітно знижується його темп.

Саме тому ми ж певні, що спеціальну психологію повинне цікавити те, як протікає цілісний процес психосоціального розвитку: як можуть змінюватися залежно від різноманітних параметрів існуючих умов різні характеристики онтогенезу/дизонтогенезу особистості. Очевидно, що в даному контексті особливий дослідницький інтерес пов'язаний також з вивченням «запасу міцності» особистості в процесі її несприятливого розвитку.

Яким чином особистості, навіть в ускладнених умовах розвитку, вдається зберігати свою цілісність, реалізуючи основні функції щодо адекватного відображення навколишнього світу й регуляції своєї поведінки? Яка структура й динаміка цих можливостей, особистісного потенціалу, що дозволяє в кінцевому результаті компенсувати збиток, нанесений розвитку різними несприятливими факторами?

Несприятливі фактори самі по собі не завжди є фатальними для розвитку особистості. В остаточному підсумку, багато чого буде визначатися сполученням різноманітних суб'єктивних характеристик особистості, які опосередковують їхній вплив. Саме тому несприятливі фактори для різних людей можуть мати різні наслідки. Несприятлива ситуація стає патогенною, здатною спровокувати ті або інші відхилення в розвитку, якщо сила її впливу перевищує можливості адаптаційного потенціалу особистості й стійко змінює характеристики її актуального функціонування, що в кінцевому результаті змінює темп її вікового розвитку, сповільнюючи його.

В якості несприятливих факторів розвитку можуть виступати не тільки фактори органічної або функціональної природи, в основі яких знаходиться вроджений або придбаний біологічний дефект. Наряду із цими факторами внутрішнього порядку не менш істотними несприятливими факторами розвитку є зовнішні обставини, а саме широкий спектр відхилень у соціальній поведінці, які виникають при тривалих і серйозних деформаціях соціальної ситуації розвитку (дефектах первинної і вторинної соціалізації). Зазначимо, що це й важкі психотравмуючі обставини життя, і виховання за межами сім'ї, і невідповідні віку дитини види діяльності, завищені вимоги й очікування з боку дорослих і т.п.

У процесі розвитку змінюється ієрархія між первинними й вторинними, біологічними й соціально обумовленими порушеннями. На початкових етапах основною перешкодою до розвитку, навчання й виховання є органічний дефект (вторинне недорозвинення спрямоване «знизу нагору»). У випадку несвоєчасно початої корекційної роботи або в разі її відсутності, вторинні відхилення, а також неадекватні особистісної установки, викликані невдачами в різних видах діяльності, нерідко починають займати провідне місце у формуванні негативного ставлення до себе, соціального оточення й основних видів діяльності. Поширюючись на усе більш широке коло психологічних проблем, вторинне недорозвинення починає впливати на елементарні психічні функції, тобто напрямок патогенного впливу починає йти «зверху вниз». Крім того, атиповий розвиток характеризують властивості, обумовлені різного роду факторами, серед яких необхідно, насамперед, вичленувати первинні (біологічні й соціальні) і вторинні - психологічні фактори.

Відповідно, ми вважаємо, що спеціальна психологія повинна досліджувати психосоціальний розвиток цілісно, з огляду на його умови в їхній сукупності.

На основі теоретичного аналізу можемо ствердно сказати, що саме депривація може розглядатися в якості тієї глобальної психологічної

першопричини деформації особистості, яка обмежує або позбавляє особистість задоволення тієї або іншої актуальної потреби, що слугує джерелом її активності й розвитку. Зазначимо також, що оскільки депривація рідко зустрічаються в ізольованому вигляді, й зазвичай у своїй сукупності різні види депривації утворюють складну ієрархічну структуру, можна говорити саме про депривацію особистості, оскільки редукуються або блокуються базові потреби особистості, необхідні для її повноцінного психосоціального розвитку.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, ми можемо більш-менш точно окреслити межі предмета спеціальної психології, не зводячи увесь його зміст до психології сліпоты, глухоти, розумової відсталості й т.п.

Ми вважаємо, що на сьогодні предметом спеціальної психології, як самостійної наукової галузі, має стати психологія депривованої особистості дітей та дорослих, зокрема їхній особистісний потенціал, який є джерелом позитивних особистісних змін навіть в умовах тривалої поліфакторної депривації базових особистісних потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский, Л.С. (1983). *Основы дефектологии*. Москва: Педагогика.
2. Кобильченко, В. & Омельченко, І. (2020). *Спеціальна психологія: підручник*. Київ: ВЦ «Академія».
3. Лубовский, В.И. (Ред.). (2005). *Специальная психология: учеб. пособие*. Москва: Издательский центр «Академия».
4. Прилепко, Ю.В. & Козловская, Г.Ю. (2008). *Введение в профессию специальный психолог*. Ставрополь: Издательство СГПИ.
5. Синьов, В.М., Матвеева, М.П. & Хохліна, О.П. (2008). *Психологія розумово відсталой дитини: підручник*. Київ: Знання.
6. Слепович, Е.С. & Поляков, А.М. (Ред.). (2012). *Специальная психология: учеб. пособие*. Минск: Вышэйшая школа.
7. Сорокин, В.М. (2003). *Специальная психология: учеб. пособие*. Санкт-Петербург: Речь.
8. Сорокин, В.М. & Кокоренко, В.Л. (2003). *Практикум по специальной психологии. Учебно-метод. пособие*. Санкт-Петербург: Речь.

9. Шаповал, И.А. (2005). *Специальная психология: учебное пособие*. Москва: ТЦ Сфера.

REFERENCES

1. Vyigotskiy, L.S. (1983). *Osnovy defektologii*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
2. Kobylchenko, V. & Omelchenko, I. (2020). *Spetsialna psykholohiia: pidruchnyk*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
3. Lubovskiy, V.I. (Red.). (2005). *Spetsialnaya psihologiya: ucheb. posobie*. Moskva: Izdatelskiy tsentr «Akademiya» [in Russian].
4. Prilepko, Yu.V. & Kozlovskaya, G.Yu. (2008). *Vvedenie v professiyu spetsialnyiy psiholog*. Stavropol: Izdatelstvo SGPI [in Russian].
5. Synov, V.M., Matvieieva, M.P. & Khokhlina, O.P. (2008). *Psykholohiia rozumovo vidstaloi dytyny: pidruchnyk*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
6. Slepovich, E.S. & Polyakov, A.M. (Red.). (2012). *Spetsialnaya psihologiya: ucheb. posobie*. Minsk: Vyisheyshaya shkola [in Russian].
7. Sorokin, V.M. (2003). *Spetsialnaya psihologiya: ucheb. posobie*. Sankt-Peterburg: Rech [in Russian].
8. Sorokin, V.M. & Kokorenko, V.L. (2003). *Praktikum po spetsialnoy psihologii. Uchebno-metod. posobie*. Sankt-Peterburg: Rech [in Russian].
9. Shapoval, LA. (2005). *Spetsialnaya psihologiya: uchebnoe posobie*. Moskva: TTS Sfera [in Russian].

Матеріал надісланий до редакції 04.12.2020р.